

Катрін Гертог

УТВЕРДЖЕННЯ МИРУ В РОСІЙСЬКОМУ ПРАВОСЛАВ'Ї: ЗАСОБИ І ПЕРЕШКОДИ У ПРАВОСЛАВНІЙ ТРАДИЦІЇ

Вступ

У сучасному світі, де зростають тероризм, напруга та конфлікти, які мають цивілізаційний, культурний і релігійний виміри, можна почути і в політичних, і в релігійних колах дедалі більше тверджень і декларацій про те, що «релігія пов'язана із миром». Попри те, що релігія, фундаменталізм, конфлікт, насильство і тероризм аналізують надзвичайно багато, дискусія про іншу сторону медалі – тобто зв'язок між релігією і миром – зводиться до загальної риторики. Зв'язок між релігією та її потенціалом в утвердженні миру дуже рідко ґрунтовно досліджується. Однак у чому ж полягає цей потенціал релігій сприяти будівництву миру, як він реалізується і які існують можливості його розвинути? Це дослідження презентує аналіз однієї релігії, а саме Російської Православної Церкви (РПЦ), показуючи її ресурси і перешкоди в утвердженні миру.

Почнемо з того, що утвердження миру справді вважається важливою частиною місії РПЦ і основним завданням її духовенства. Про це говорять як на офіційному рівні – в соціальній доктрині та офіційних зверненнях провідників РПЦ, так і на особистому рівні – духовенство РПЦ. Ця загальна згода і наголос на утвердженні миру показують, що воно справді є одним із основних сфер діяльності російського православного духовенства.

Однак, якщо ми проаналізуємо справжню історію утвердження миру РПЦ, як я зробила це щодо конфлікту в Чечні, то доходимо досить стриманого висновку. Повний перелік заходів, спрямованих на утвердження миру РПЦ, виглядає радше обмеженим, і ці ініціативи вочевидь значно більше сприяють російській стороні конфлікту. Не завжди мотиви РПЦ щодо утвердження миру є достатньо чіткими і прямими, будучи позначеними впливом політики і творенням іміджу. Виглядає, що заходи, які РПЦ втілює для утвердження миру, ініціюються реактивним, а не проактивним мисленням. Офіційні твердження часто залишаються нечіткими і недостатньо конкретними, а ініціативи для утвердження миру збоку не виглядають достатньо переконливими. В той час, як офіційні представники влади оцінюють миротворчі ініціативи РПЦ як абсолютно позитивні, зовнішні спостерігачі та експерти дають їм цілковито негативну оцінку, засуджуючи брак дії, вказуючи на відсутність чи неефективність утвердження миру РПЦ чи навіть стверджуючи, що сама РПЦ сприяє конфліктові. Саме ж духовенство РПЦ висловлює двояку оцінку миротворчої діяльності Церкви – від позитивної чи обмеженої до цілковито відсутньої чи негативної, однак провідна думка все ж така, що позиція РПЦ щодо утвердження миру залишається не почутою.

З одного боку, існує прогалина між декларованою РПЦ важливістю утвердження миру та її місією, а також відсутність позитивних, справжніх і переконливих дій, спрямованих на утвердження миру в Чечні, з іншого боку. У своїй доповіді я поясню причини цієї прогалини і загальний стан справ стосовно теорії та практики утвердження миру РПЦ, визначивши і засоби, й перешкоди релігії щодо утвердження миру в РПЦ, а також окреслю зв'язок між засобами і

перешкодами, які не дозволяють здійснювати ці миротворчі ініціативи. Я говоритиму про РПЦ як живу традицію, зосереджуючись на богословських, моральних і духовних засобах і перешкодах для утвердження миру, аналізуватиму сприятливі фактори, такі як теорія справедливої війни і пацифізм, богослов'я, літургія і духовність. Ця презентація є частиною ширшого дослідження, яке включає вивчення засобів і перешкод для утвердження миру РПЦ як організації (внутрішня організація, керівництво, тенденції) і суспільного гравця (релігійність, моральний авторитет, релігійна освіта, відносини з державою, політикою, народом, армією, іншими релігіями). Дані, на основі яких проведений цей аналіз, базуються на вивченні літератури та аналізі документів (офіційних документів, Інтернет-сайтів, статей, книг, первинних і вторинних джерел), а також на ґрунтовних експертних інтерв'ю з прогресивними представниками духовенства РПЦ, церковними лідерами і священниками з Північного Кавказу в період 2004–2005 років. Офіційна позиція РПЦ представлена в «Основах соціальної концепції Російської Православної Церкви», що були прийняті на Священному Синоді РПЦ в 2000 році. Хоч навколо цього документа точиться багато дискусій, все ж це єдиний офіційний документ, який чітко і зрозуміло пояснює теперішню офіційну позицію РПЦ щодо питання миру, насильства, конфліктів та утвердження миру. Крім того, офіційну позицію РПЦ можна знайти і в офіційних зверненнях керівництва РПЦ, наприклад Патріарха Алексія II та Митрополита Смоленського і Калінінградського Кирила.

У деяких православних колах православна традиція сприймається як жива і неоднозначна, що відкриває можливості віднайти нові засоби у традиції та нові відповіді на мінливі обставини, пов'язані з війною та миром.

Той факт, що православна традиція ніколи офіційно не розглядала шлях справедливої війни як норматив сприяє запобіганню екстремального релігійного насильства або оголошення війни самою РПЦ. Однак ідея справедливої війни існує серед духовенства завдяки взаємодії з Російською державою, відкриваючи таким чином можливу внутрішню тенденцію до радикалізму. Два напрями справедливої війни та пацифізму дають можливість РПЦ займати позицію в утвердженні миру настільки, наскільки ці напрями базовані на радикальному засудженні насильства та війни. Концепція справедливої війни призводить до обмеження моральними рамками насильства і війни, які вона встановлює щодо *ius ad bellum* та *ius in bello*, як, наприклад, загальне обмеження оборонної війни і наголос на пропорційності та недискримінації. До того ж, справедлива війна містить засоби для активної позиції утвердження миру завдяки акценту на справедливості та на християнському обов'язку протистояти злу, завдяки активній позиції, почутті обов'язку та бажання служити іншим, оминаючи власні потреби задля вищої цілі. Однак ця активна позиція і ці засоби не вибудовано у ненасильницький та практичний спосіб. Вони радше розуміються у контексті насилля. Також бачення війни як меншого зла, навіть меншого добра, загальне поширення винятків із ідеї недопустимості війни, активне преклоніння перед святими-солдатами та святими військовими – усе це сприяє радше легітимізації та активації насильства, аніж підтримці активної миротворчої позиції.

Пацифізм, своєю чергою, має засоби для ненасильницької миротворчої позиції завдяки наголошенню на цінностях, відмові від насильства, відсутності опору, милосерді та прощенні, покірному стражданні, «чоловіколюб'ї» та духовного спокої. Пацифізм спирається на розуміння миру як центральної цінності та суті Бога. Життя Ісуса, сповнене відмовою від насильства, відсутністю опору та прощенням, вважається одним із найбільш красномовних прикладів такої думки. Окрім цього, пацифізм активно підтримують також писемні джерела православ'я і надихають різні святі, які відіграють роль взірця. Увага до справедливості у православному пацифізмі практично не привертається, за винятком прикладів про милосердя та рівність. Спрямований до ідеалу покірного страждання, православний пацифізм частіше характеризується пасивністю у зовнішній поведінці, ніж активною участю у преображенні

світу. Хоча православний пацифізм говорить про дуже сильну ненасильницьку позицію, ця позиція загалом асоціюється з пасивністю, не скерованою на дію та позбавленою практичного застосування, що перешкоджає їй розвинути в активну миротворчу позицію.

Зокрема, у пацифізмі можна знайти джерела, які проникають до найглибших рівнів миротворчості. Православна традиція дотримується надзвичайно глибокого та цілісного розуміння миру. Вона чітко усвідомлює, що мир – це явище на різних рівнях, тобто внутрішній мир чи мир з Богом, мир зі своїм ближнім та мир у суспільстві, а також розуміє взаємопов'язаність цих рівнів, і зокрема зв'язок між внутрішнім та зовнішнім чи вселенським миром. Існує фундаментальне розуміння того, що внутрішній мир є основою миру у світі, і в цьому контексті надзвичайно популярним є вислів Серафима Саровського. Зокрема, Отці Церкви змальовували, як можна жити з тим внутрішнім миром та нести мир у світ через особисті свідомі зусилля. Вони запропонували практичний мудрий спосіб – звернутися до власних емоцій та думок і подолати негативні почуття та пристрасті, такі як гнів, ненависть і заздрість. Водночас вони наголошують, що мир передбачає моральне та суспільне застосування, таке як солідарність зі вбогими, припинення суперництва, відмову від насильства та відсутність опору, прощення, любов і миротворчість. Вони пропонують духовно-моральну модель віри, любові та самопожертви для того, щоб подолати насилля, яке панує у серцях та умах людей, і фізичне насилля, яке випливає з цього. Замість того, щоб вдаватися до насильства чи ворожості, вони закликають до того, щоб ставитися до інших із прощенням, покорою, співчуттям та любов'ю. Заклик до активної миротворчої позиції є частиною загальної позиції Отців Церкви, спрямованої на мир. Окрім цього, вони сформулювали мудрість і знання, котрі є важливими миротворчими ресурсами, такими як необхідне усвідомлення фундаментальної спільної ідентичності між людьми як дітьми одного Бога. Справді, спадщина Отців Церкви у православній традиції містить потужні джерела для миротворчості, що не обмежуються творенням миру в суспільстві та навколишньому світі, а усувають внутрішнє коріння війни і творять мир усередині кожної людини.

Специфічна кенотична православна традиція з її цінностями безумовної любові, самопожертви, відсутності опору, відмови від насильства, цінностями надії, терпіння, співчуття, самообмеження і трансцендентності свого «я» містить потужні приклади преображення через відмову від насильства та ілюструє важливу роль взірцевих харизматичних постатей, які спустошують себе задля інших. Хоч кенотична традиція – це частина російської православної культури і традиції, вона втратила свою взірцеву владу через тенденцію вважати усіх православних, які не померли власною смертю, «покірними мучениками», - втратила через свою спрямованість до пасивності і те, що в РПЦ сьогодні немає таких взірцевих постатей.

Пацифістський рух містить потужні ресурси для миротворчості РПЦ, однак увагу до цих ресурсів та їхнього розвитку притлумлює той факт, що пацифізм як такий сьогодні не підтримується в РПЦ, а ідеї відмови від насильства та відсутності опору навіть розглядаються як такі, що не є частиною традиції Церкви. Сьогодні пацифізм не є основною течією в РПЦ. Він радше асоціюється з аскетичним життям самітників або чернечих спільнот. Водночас пацифізм риторично підтримують як тип ідеалу, що його не слід втілювати у дійсність, і виявляють значну повагу, принаймні на словах, до святого Серафима Саровського, який уособлює чисту пацифістську позицію.

Як у справедливій війні, так і в пацифістському русі православної традиції можна знайти ресурси для миротворчості, що стосуються різних аспектів миротворчості. Однак той факт, що обидва рухи існують окремо, як паралельні варіанти, перешкоджає розвиткові повноцінного миротворчого підходу. Взаємозв'язок між рухами за пацифізм та справедливу війну пояснюється на підставі їхньої відповідної належності до різних рівнів, тобто особистісного та суспільного рівня, або клиру та мирян, без жодних спроб примирити обидва рухи в одному

цілісному світогляді. Цінності пацифізму як такі застосовуються лише до особистісного рівня чи до клиру, в той час як цінності справедливої війни застосовуються лише на суспільному рівні та на рівні осіб, що не належать до клиру. Паралельне існування рухів пацифізму та справедливої війни і їхнє сучасне розуміння в РПЦ зводять моральні варіанти вибору між війною та миром до ненасильницької пасивності, що виключає активне не-насильство. Дійова заповідь віддати своє життя, яка є основою руху за справедливу війну зазвичай тлумачиться у насильницькому контексті й передбачає готовність померти на війні. З іншого боку, ідеал відмови від насильства та внутрішнього миру, який лежить в основі пацифістського руху, позбавлений будь-якого суспільного тлумачення, скерованого на дію¹. Вирішальним питанням для миротворчості РПЦ є те, чи існує «третій шлях», більш мирний, аніж справедлива війна, та більш активний, ніж пацифізм.

Паралельне існування двох рухів та брак послідовного бачення превентивної миротворчості, своєю чергою, веде до браку моральної та практичної ясності. Православна традиція містить певну властиву їй двозначність щодо питань війни та миру, оскільки система цінностей змінюється від ненасильства до насильства залежно від рівня чи групи людей. В ідеалі, завдання вирішити цю двозначність полишається для особи, морально і духовно сформованої у православній традиції. Однак невідповідності в особистому дискурсі демонструють, що вирішення цих моральних дилем на практиці не є самоочевидним.

Православна традиція містить різноманітні богословські та духовні джерела, які можуть стати основою для третього шляху, більш мирного, ніж справедлива війна, та більш активного, ніж пацифізм, і який можна далі розвивати в контексті етики, концепцій та практики, спрямованої на поглиблення миру. Центральні богословські поняття Тройці та Обожествлення стосуються багатьох елементів і аспектів, пов'язаних з миром і миротворчістю. Тройця є візією та прикладом мирної спільноти без насильства, для якої властиве особисте розрізнення та ідентичність, повнота особовості, рівність усіх осіб, свобода у сопричасті, засаднича взаємопов'язаність, перебування у сопричасті, безумовна повага та любов, діяльне співчуття та служіння, – і все це також передбачає дії проти несправедливості й утисків. Обожествлення стосується усього особистісного преображення, котре є фундаментальним та необхідним для трансформації конфлікту і миротворчості. Хоч це насамперед особистісний і духовний заклик, обожествлення також є соціальним і стосується суспільств, націй чи Церков. В ідеалі, особисте обожествлення проявляється у служінні суспільству. Найвищим прикладом обожествлення є Ісус, який уособив миротворчі цінності відмови від насильства, безумовної любові, прощення та служіння.

Також поняття сотворення у православному богослов'ї є основою переконань, ідей та цінностей із внутрішніми потужними можливостями для миротворчості: фундаментальна цілісність і доброта творіння; розуміння того, що немає злих створінь як таких і що зло існує через незнання, й таким чином вимагає співчуття та дії замість застосування сили; бачення людей як співтворців із Богом, яких покликано піклуватися про творіння і на яких покладено відповідальність за перетворення світу на більш справедливий і мирний світ; потреба преобразити творіння й одухотворити матеріальне; розуміння іманентності Бога у творінні, що передбачає заклик піклуватися про все творіння; у контексті того, що людину створено на образ Божий, що забезпечує гідність і святість кожної людини й закликає до відмови від насильства, до прийняття, поваги, рівності й відсутності дискримінації; постійна нагода і вибір, що є

---

¹ Традиція РПЦ має кілька вихідних точок щодо позиції дії та відмови від насильства, таких як відповідати добром на зло, однак наведені приклади видаються здебільшого риторичними і такими, що не застосовуються ніде, крім між особового рівня. Окрім цього, як заповіді, скеровані на дії, такі як відповідати добром на зло і віддати своє життя, радше передбачають реакцію, ніж запобігання, і їх не можна рівняти з запобіжною миротворчою позицією.

наслідками свободи, якою наділені люди; та віра в кінцеву перемогу життя над смертю, добра над злом. Зокрема, концепція творіння чітко присутня в особистісному дискурсі осіб, що належать до клиру, які приділяють особливу увагу потребі піклуватися про творіння, не завдавати шкоди, не експлуатувати, не вбивати, поважати життя як дар Божий та поважати інших як Боже творіння. Вони також формують позицію покори у всьому творінні, фундаментальну єдність та взаємопов'язаність творіння, заклик Творця до своїх дітей жити у мирі й нести відповідальність за мир у цьому творінні, а також поняття співтворців та співдії, які передбачають активну позицію у цьому світі. Окрім цього, почуття фундаментальної спільності, присутнє в понятті «соборність», яке є основною концепцією у російській православній традиції, також можна розвивати в рамках миротворчого богослов'я. Однак цим богословським та духовним ресурсам бракує розвитку за допомогою розуму та духовного пережиття. Поглибленню миру чи розвитку богослов'я, скерованого на мир, на основі цих ресурсів бракує загальної систематизації православного богослов'я та морального богослов'я, бракує роздумів про конкретні моральні питання війни, миру, насильства та конфлікту, бракує розгляду православного богослов'я в контексті, бракує оцінки історичного життя Ісуса у православній христології; і ще однією перешкодою є загальна прірва між богослов'ям і життям. Окрім цього, православне бачення миру частіше зображається есхатологічними поняттями, ніж сучасними, а іноді навіть формулюється виключно за допомогою есхатологічних та апокаліптичних понять. Таким чином, соціальне підґрунтя цих богословських понять здебільшого залишається нерозвинутим, і такі поняття не втілюють у життя. Жодних практичних, переконливих ідей і практик вирішення конфлікту, миротворчості та механізмів дійової відмови від насильства як таких у російській православній традиції не розвинуто. Заповідь відповідати добром на зло здебільшого залишається на риторичному рівні. Так само ні православний пацифізм, ані православний рух справедливої війни не є розвинутими у богословському плані як етичні системи з конкретними стандартами і критеріями, які можна легко застосовувати в конкретних ситуаціях. Насправді православне богослов'я дотримується засадничо духовного підходу до моральних питань війни, миру, насильства та конфлікту. Замість того щоб давати відповіді на конкретні моральні ситуації, воно має на меті пробудити добрі схильності віруючого, просвітити моральну уяву особи та її спроможність шукати найкращі виходи з етичних ситуацій. Однак розвиток цієї ідеальної здатності пригнічує те, що духовний підхід ще не очищено від історії. Водночас єдиними конкретними шляхами до обожествлення, окресленими для православних віруючих, є участь у Літургії та Святих Тайнах. В ідеалі, вони виховують особистість людини, впливаючи на її моральну чуттєвість і свідомість, що, своєю чергою, керує рішенням та вчинками особи. Центральний наголос православної традиції на питання преображення особи, особистісного зростання та обожествлення вказує на її важливість і величезний потенціал звертатися до найбільш засадничих рівнів миротворчості. Однак наявні богословські та духовні ресурси сьогодні у православному богослов'ї не розвиваються відповідно до свого потенціалу.

Немає безпосередньої перспективи того, що такі миротворчі ресурси скоро розвинуться у російському православному богослов'ї, яке все ще перебуває у кризі. Сьогодні в Росії немає справжнього творчого богослов'я і немає сучасних богословів, окрім кількох осіб, що пишуть про суспільні та глобальні теми. Російське православне богослов'я носить переважно античний, стародавній і непрактичний характер, немовби воно не від світу цього, і йому бракує оновлення, частково через те, що його підвалини знищено, частково через брак діалогу та місця для дискусії і страху сказати щось не так. У довготривалій перспективі це становище може покращитися завдяки реформам у богословській освіті в Росії, що відбуваються зараз, а також через контакти із творчим православним богослов'ям на Заході, яке порівняно добре приймається в середовищі певних груп у РПЦ, та під впливом натхнення від певних інших православних і християнських Церков.

Потенціал церковних інституцій зробити свій внесок у миротворче мислення і практику полягає у їхній вкоріненості у православній традиції, але в дійсності розвитку будь-якої миротворчої теорії або практики перешкоджає загалом низький академічний та методологічний рівень, брак кваліфікованих викладачів, відповідної літератури та умов, загальна відсутність засобів, застарілі програми, брак інтеграції в сучасну науку, опір вивченню Біблії, традиціоналізм, якому властивий страх перед нововведеннями, самообмеження, ізоляція, патріотизм і консерватизм, брак зацікавленості в діалозі, а також брак роздумів про питання конфлікту, війни, миру і насильства. Замість того щоб заохочувати богословське розуміння засадничих понять богослов'я або практики місіонерської роботи чи катехизації, наявна система традиційної освіти заохочує до розуміння православ'я як певної магії і наголошує на естетичному аспекті православних обрядів. У традиційних церковних інституціях православне богослов'я залишається далеким від світської культури, науки та суспільного життя; воно не охоплює такі проблеми сучасного світу, як миротворчість у якнайширшому сенсі, а також не бере участі у творчому богослов'ї. Немає досвіду стосовно конкретних богословських та етичних концепцій, які не розвинуто у практичному вимірі; і таким чином традиційна богословська освіта не долучається до подолання прірви між богослов'ям і життям, між Церквою та суспільством. До проблем, які переважають у традиційних церковних богословських школах, звертаються певні нецерковні богословські школи через своє загальне відкрите ставлення, увагу до вивчення Біблії, сучасного богослов'я, охоплення світських дисциплін, через міжрелігійний, міжконфесійний та міждисциплінарний діалог, публікацію сучасних підручників і загалом через привертання уваги до проблем сучасного суспільства. Однак зараз нецерковні школи усе ще перебувають на маргінесі РПЦ і не зрозуміло, наскільки їхній можливий важливий внесок у розвиток миротворчої теорії та практики РПЦ стане частиною основного напрямку мислення у РПЦ.

Православна літургія містить багато засобів, які можуть впливати на розвиток візії, мислення і практики утвердження миру. Насамперед, глибинне значення Таїнства Євхаристії за своєю суттю пов'язане з миром, оскільки воно відображає участь у ненасильницькій перемозі Христа над смертю. Участь у Євхаристії вимагає від віруючих примирення з ближнім. Власне кажучи, вся Літургія розуміється як святкування і участь у вічному есхатологічному мирі Царства Божого. Загалом, Літургія і Таїнства зорієнтовані на глибоке особисте християнського життя. Літургія не обмежується стінами церкви, духовно надихає і надає сили православним віруючим свідчити в навколишньому світі і працювати для того, щоб світ перетворився у мирне, есхатологічне Царство Боже, в якому немає насильства. Колективний досвід «соборності» підтримує миротворців, підносить їхній дух і їхню посвяту йти у світ і трансформувати його. Літургія є тим дзеркалом, яке показує Церкві, наскільки воно здійснює Царство Боже. Проте конкретні шляхи реалізації цього преображувального потенціалу Літургії і Таїнств не окреслені й не залежать від економічних, соціальних та політичних змін.

Серед багатьох закликів, молитов і прохань за мир у Літургії молитва за мир в усьому світі має особливе значення, оскільки вона виходить поза конфесійні чи національні межі. Літургія також є місцем, де різні конфесії сходяться в єдності у Христі. Значущими для утвердження миру є й ритуали і послання миру, прощення і примирення, що пов'язані з неділею Прощення, а також розуміння цих цінностей і чеснот як умов для поєднання із Богом. З іншого боку, сильному мирному посланню Літургії протистоять молитва за збройні сили і про перемогу над ворогом, мілітаристська мова й обряди та молитви благословення війська і зброї. Через цю позірну двозначність немає певності, якою мірою люди усвідомлюють послання миру в Літургії. Загалом очевидно, що Літургія є сильним духовним пережиттям для віруючих, однак більшість людей, мабуть, таки не розуміють її суті, хоч вони й можуть відчувати спокій і мир Літургії як ритуалу. Передання послання миру в Літургії утруднюється загальним опором

літургійним реформам і тим, що православне богослов'я не торкається суті Літургії, а зосереджується переважно на ритуалах.

У православній традиції мир і утвердження миру глибоко вкорінені в духовності, яка, своєю чергою, пов'язана із православним богослов'ям та мораллю. Православна традиція визнає близький зв'язок між духом і миром та миротворчою дією духу. Православні Отці залишили багату традицію містицизму та духовності, а їхні містично-аскетичні писання містять багато засобів для миру. Отці Церкви і православні мислителі, що базуються на творах Отців, подають глибокі погляди і практичні засоби, які торкаються найглибших рівнів врегулювання конфліктів і утвердження миру. Наприклад, вони пишуть про зміну ума; ставлення серця; внутрішній спокій як засіб боротьби зі злом; знання своїх думок; оцінка і розрізнення, тобто те духовне чуття, яке дає людині змогу розрізнити різні думки і прагнення; відсутність пристрастей, яка не дозволить вчинити щось зле; значення молитви; плекання чеснот, таких як чистота серця, невинність, довіра, терпеливість, покіра, довготерпеливість, прощення і любов; «духовна боротьба» з дияволом і подолання «пристрастей», таких як заздрість, гнів і ненависть; преображення стражданням; здатність бачити Бога у творінні.

Сьогодні в РПЦ цілком визнають важливість самої духовності як фундаментальної основи для змін. Проте, оскільки «традиційна російська духовність лежить у руїнах, наче Рим після нападу варварів», її могутній преображувальний потенціал не реалізовується. Утвердженню миру на основі духовності заважає втрата «справжньої релігійності» чи духовності в сучасній РПЦ, внаслідок чого загальна релігійна свідомість за своєю суттю є агресивною; провалля між духовним і секулярним, між Церквою і суспільством; загальний брак духовності й моралі в суспільстві; загальнопоширений погляд на Євхаристію, як на єдиний і достатній засіб для духовного зростання; брак живих прикладів для наслідування і дискредитація традиційно надихаючих постатей старців; той факт, що монастирі все ще не стали традиційними центрами духовності. Про духовність набагато більше дискутують у сучасній РПЦ, ніж живуть нею, і фактично вона не є пріоритетом на практиці. Духовенство РПЦ все ще більше переймається встановленням своєї ролі та місця в суспільстві, ніж духовним відродженням, і у своїх діях духовні особи виявляють мало духовності.

Духовність тісно пов'язана з розумінням православного богослов'я та моралі і є центральною у православних релігійних практиках і обрядах. Тому брак православної духовності сьогодні значною мірою підриває її потенціал розвивати цілісну теорію і практику утвердження миру на основі інших елементів православної традиції. Можна підсумувати словами православного священика: «Так довго, як ця фальшива релігійність, що її ми бачимо сьогодні, підміняє автентичну релігійність {духовність}, ліки, що їх людство могло застосовувати, залишаються прихованими. Церква могла б дати ці ліки, однак вона сама є хворою. Вона сама втратила цю якість, що її вона покликана навчити інших».

На шляху до реалізації миротворчих засобів РПЦ

Поданий вище аналіз свідчить про те, що багато миротворчих засобів ідентифікують в РПЦ як життєву традицію. Порівнюючи цей потенціал засобів, які ідентифікуються з актуальною миротворчою репутацією РПЦ, та її оцінку, як було описано вище, неможливо не помітити величезної прогалини. Як проілюстровано в аналізі, наразі майже жодні засоби не були реалізовані. Наприклад, хоч є багато важливих засобів для глибоко персональної та соціальної зміни в російській православній традиції, яку можна використати, щоб приділити увагу глибоким шарам миротворчих і конфліктних змін, які не лише не розвиваються, а й не використовуються в РПЦ сьогодні. Такий стан речей можна пояснити передусім загальним браком роздумів, розуміння, концептуалізації та конкретизації мирних дій в РПЦ. Попри це, мирні дії є центральним месиджем і місією РПЦ, хоч вони практично не основні й залишаються

нерозвинутими, невиразними та загальними. В той час як інші релігійні традиції та організації відкрито піддавалися викликам історичних обставин для розбудови їх миротворчих засобів, цього з РПЦ цього не відбувалося, хоча вона і пройшла через важливі історичні зміни протягом останніх двох десятиліть. Беручи під увагу, що підхід до питання миру і утвердження миру в рамках православ'я є переважно духовним і його не так легко підпорядкувати концептуалізації та конкретизації, було також зауважено, що духовність ще не видужала після історичних потрясінь, щоб забезпечувати родючий ґрунт і основу для такого духовного наближення до мирної дії. Тому ми завершуємо словами Патріарха Алексія II: «Існує цілий арсенал понять, які можуть запобігти ворожнечі через діалог і співпрацю», як це ми змогли довести у цьому викладі. Але на практиці цей арсенал понять залишається невизначеним, абстрактним і нерозвиненим.

На мою думку, засоби мирної дії можна підсилити і багато перешкод можна обійти шляхом культивування духовності в РПЦ. Оскільки підхід до розуміння миру та мирної дії в РПЦ значною мірою є духовно-містичним, відродження духовності просто необхідне, щоб впровадити ці засоби й достосувати їх до конфлікту трансформації і творіння миру. Культивування духовності може бути основою для автентичної послідовної, проактивної, ненасильницької, миротворчої позиції. Наприклад, як православне богослов'я, так і етика є по суті духовними і містять у собі багато засобів для духовного наближення до мирної дії, яку можна розвинути й використати лише шляхом відродження духовності. Якщо духовність буде відроджена, люди краще розумітимуть суть Літургії та інших церковних ритуалів. Таким чином проявиться їхній миротворчий потенціал. Отці Церкви запропонували багато практичного розуміння і вказівок для особистісної та соціальної трансформації, яка спрацює лише тоді, коли буде духовна основа. Духовність може бути основою для досягнення внутрішнього миру як частини зовнішнього миру, може допомогти засвоювати цінності відмови від насильства, цінності милосердя, прощення та «філантропії» як кращий шлях для запобігання насильству, для сприяння добробуту інших і суспільства. Тому духовність може бути основою проактивної ненасильницької миротворчої позиції, якої сьогодні бракує в РПЦ. Вона гармонійно поєднує та взаємно збагачує шляхи містичних роздумів і соціальної дії. Духовність принесе зміцнення віри. Таким чином, уже не можна буде маніпулювати будь-ким через неправдиві лозунги і промови. Разом з відродженням духовності, православ'я стане справжнім засобом для переконань та цінностей, спрямованих на мир, стане менш заідеологізованим і, таким чином позбудеться тенденцій, які перешкоджають мирові, таких як утилітаризм, зловживання вірою, сильна націоналістична і фундаменталістська позиція та монополістська позиція РПЦ. На основі духовності, тенденції до РПЦ універсальності, включеності, трансцендентної ідентичності, єдності та співпраці будуть посилені, навідріз від тенденцій до незгоди, ворожнечі, оборони і страху. Усе це поламає бар'єр як усередині РПЦ, так і між РПЦ та іншими конфесіями, релігіями та соціальними групами. Культивування духовності змінить фокус усередині РПЦ від своїх власних інтересів до добробуту суспільства загалом. Духовність спрямовує увагу до суті християнства, зменшення надмірної відданості зовнішнім формам і матеріальному відновленню Церкви. До того ж вона забезпечує внутрішню силу обстоювати і відкрито говорити правду, протиставляти добро злу і бути вільним від зовнішніх тисків. І нарешті, відродження духовності буде основою для ефективної морально-духовної освіти в суспільстві та армії, для становлення позиції авторитетних духовних осіб, які можуть виконувати функцію миротворчих лідерів, піднімати загальний авторитет РПЦ і зменшувати непослідовність миротворчого думання і практики РПЦ через послідовну інтеграцію духовності в життя.

Тому, лише культивуючи духовність, РПЦ зможе реалізувати свої засоби повною мірою. Допоки не буде відновлена духовність, джерела будуть заблоковані перешкодами – не можна буде реалізувати величезний миротворчий потенціал РПЦ.

Висновок

Це дослідження ілюструє, що глибоке вивчення релігії як живої традиції веде до набагато фундаментальнішого, глибиннішого розуміння засобів утвердження миру, ніж звичайна риторика про те, що «релігія – це мир». Однак це дослідження також показує, що для того, щоб усвідомити потенціал релігії для миру, не досить знати засоби утвердження миру в певній релігії, оскільки ці засоби переплетені з перешкодами. На мій погляд, глибоке розуміння взаємодії засобів та перешкод – це передумова розпізнання найефективніших нагод для утвердження миру в конкретній ситуації. На моє переконання, саме такий глибокий аналіз конкретного конфлікту та конкретної релігії забезпечує необхідне глибоке розуміння для вироблення конкретних практик релігійного утвердження миру, які відповідають величезному, проте здебільшого незайманому та неоціненому потенціалу релігій, і водночас для привнесення додаткової вартісності у процес миротворення.